

KRASSE KOPPEN

BRUEGEL, RUBENS EN REMBRANDT

KONINKLIJK MUSEUM VOOR SCHONE
KUNSTEN ANTWERPEN (KMSKA)
20.10.23 - 21.01.24

Curatoren

dr. Nico Van Hout (KMSKA)
& dr. Koen Bulckens (KMSKA)

KMSKA

Deze tentoonstelling is een samenwerking tussen KMSKA en National Gallery of Ireland.

De lachende man, Rembrandt

Hoofd van een man met baard, Peter Paul Rubens

In het najaar van 2023 staat het gezicht centraal in het KMSKA. Voor de eerste grote tentoonstelling na opening tonen we de ontwikkeling van een nieuw genre, dat van de *tronie*. In de 17de eeuw piekt immers de interesse voor de *tronie*, het oude woord voor gezicht. Kunstenaars als Peter Paul Rubens, Rembrandt en Johannes Vermeer zetten al hun talent om het gelaat te schilderen. Tronies zijn vaak kleine werkjes, verbluffend geschilderd, getekend of gegraveerd. In deze intieme werken kom je dichterbij de kunstenaar. Nooit eerder kwam het genre zo uitgebreid aan bod.

Voor *Krasse koppen* brengt het KMSKA liefst 76 Belgische en internationale topstukken samen, de meest sprekende exemplaren.

In de 16de en de 17de eeuw zorgen kunstenaars voor een aardverschuiving. Ze weken het gezicht, het hoofd, los uit de context van Bijbelse en mythologische taferelen. Om het afzonderlijk en in al zijn glorie te tonen. Om ermee te spelen, het te bestuderen, te voorzien van kostuums en gekke bekken.

Krasse koppen gaat niet over portretten. Vooral *niet* over portretten, eigenlijk. Kunstenaars als Rubens, Rembrandt en Vermeer gebruiken op eigen initiatief anonieme modellen voor hun creatieve experimenten. Mensen die we niet hoeven te herkennen. Die vrijwillig hun portretrecht afstonden zonder naamsvermelding te wensen. Het zijn die koppen die we tonen. Heel gewone mensen, mensen zoals jij en ik. Waarbij het gezicht zijn eigen verhaal vertelt.

In *Krasse koppen* volgt de bezoeker de evolutie van het genre via vijf thema's. Van een prelude in de 15de eeuw tot uitlopers in de 19de eeuw, met als belangrijkste focus kunst uit de 17de eeuw. Rubens en Rembrandt zijn de gidsen tijdens deze expo, telkens opnieuw kom je hen weer tegen.

PRELUDE

De interesse voor het gezicht valt niet ineens uit de lucht, start al in de 15de eeuw. Oude meesters schilderen verhalen, vooral uit de Bijbel of de mythologie, ook wel historietafelen. Kunstenaars als Leonardo da Vinci geraken steeds meer gefascineerd in hoe mensen zich fysiek van elkaar onderscheiden. Ze voelen aan dat gezichten uitstekende canvassen zijn om een verhaal tot leven te brengen. Hun personages uiten op heel expressieve manier een breed gamma aan emoties.

Dat leidt tot schilderijen die enkel gevuld zijn met hoofden. Voor het eerst toont Krasse koppen twee vergelijkbare schilderijen samen die dit vertrekpunt etaleren: *De kruisdraging*, dat een navolger van Jheronimus Bosch (c. 1450-1516) schilderde, en *Jezus onder de schriftgeleerden* van Albrecht Dürer (1471-1528). Het werk van Dürer verlaat zelfs zelden zijn thuis, het Thyssen-Bornemisza Museum in Madrid.

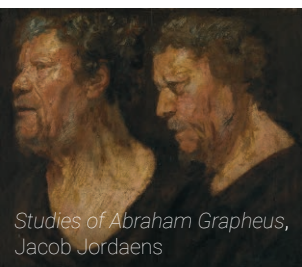
Opvallend is dat de christelijke boegbeelden zoals Jezus en Maria schoonheidsidealen belichamen die de perfectie benaderden. De slechteriken krijgen ter contrast een minder flatterende, tot ronduit stereotiepe fysionomie toebedeeld. Toch toont Dürer ook belangstelling voor de effectieve proporties van het hoofd. In studiediagrammen legt hij de bijna eindeloze variaties in neuslengte, kinvormen en voorhoofden vast. *Krasse koppen* brengt Dürer samen met andere prewetenschappelijke studies van het hoofd.

STUDIEHOOFDEN

Peter Paul Rubens (1577-1640) en zijn tijdgenoten in de Zuidelijke Nederlanden groeien op met de geschilderde hoofden van hun voorgangers. Bovendien maken kunstenaars als Rubens, die in Italië hun opleiding voltooien, daar kennis met de atelierpraktijk van studiehoofden. Kunstenaars maken van het hoofd van een anoniem model tekeningen, olieverfschetsen en -schilderijen gezien vanuit verschillende standpunten. Het model heeft daarbij stevast een neutrale gelaatsuitdrukking.

Deze werkwijze dient twee verschillende doelen. De gemaakte hoofden van modellen naar het leven worden als een ingenieuze legpuzzel ingepast waar nodig. Al naargelang welk personage ze moeten verbeelden, krijgen ze een emotie en aangepaste kledij toebedeeld. Verdriet op het gezicht van Maria en een blauwe mantel voor de herkenbaarheid, bijvoorbeeld. Rubens en zijn tijdgenoten verzamelen deze stock aan beschikbare modellen ook op verzamelbladen. Anderzijds dienen de verschillende hoofden als bronmateriaal voor de opleiding van de eindeloze stroom aspirant kunstenaars die bij Rubens en zijn tijdgenoten het vak komen leren.

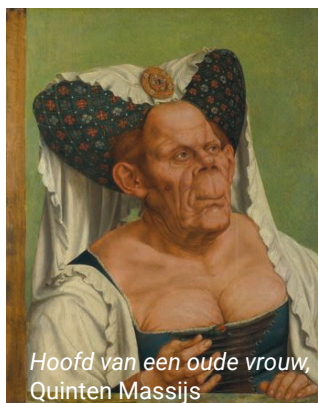
Krasse koppen brengt de mooiste voorbeelden samen die deze atelierwerking illustreren. Hoewel de werken een praktisch nut hadden, was de afwerking allesbehalve rudimentair. We komen heel dicht bij de kunstenaar, bij zijn kijk op mensen, en dat in dikwijls verfijnde niet-portretten. Sommige mensen zijn zo levensecht geschilderd dat het bijna foto's zijn, of foto's met een olieverffilter erover.

Een bijzonder geval dat *Krasse koppen* uitlicht is de figuur van Abraham Grapheus (1545/50-1624). Grapheus was een gewaardeerde medewerker bij het Sint-Lucasgilde, de beroepsvereniging van schilders. En een geliefd model, van wie we de naam dus wél kennen. Voor *Krasse koppen* brengt het KMSKA verschillende versies van Grapheus' karakterkop samen, gemaakt door diverse schilders.

GEKOSTUMEERD

Tijdens het Twaalfjarig Bestand (1609–1621) is er kortstondig vrede tussen de Spaanse Nederlanden en de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Kunstenaars nemen deze gelegenheid te baat om even de grens over te steken en collega's te bezoeken. Zo trekt Rubens twee keer naar Holland, en Frans Hals (1582-1666) komt in 1616 langs in Antwerpen. De Noord-Nederlandse meesters zien in onze streek al die sprekende koppen. Het brengt hen op ideeën. Met de introductie van het protestantisme is de markt voor religieuze taferelen in elkaar gezakt. De nadruk ligt veel meer op het individu en zijn dagelijkse bezigheden. Frans Hals, Rembrandt en Vermeer en anderen gaan creatief aan de slag met studiehoofden. Ze maken van een praktisch gebruik een nieuw genre, de *tronie*, en stuwen het meteen tot een opvallend hoogtepunt in de kunstgeschiedenis.

Kostuums bevatten vaak vitale aanwijzingen die ons iets vertellen over het beroep van iemand, of waar die vandaan komt. Ze zeggen niet zozeer iets over wie iemand is, wel over wat die belichaamt. Pieter Bruegel I creëert al in de 16de eeuw afzonderlijke tronie's van voornamelijk boeren. Quinten Massijs doet zijn duit in het zakje met satirische 'dubbelpor-tretten'.

In de zeventiende eeuw zijn kunstenaars een pak milder als ze de gewone man afbeelden. Ingevoerde stoffen met kleurrijke prints uit andere werelddelen zetten de verbeelding van Rubens en Rembrandt aan het werk. Ze steken hun modellen in tulbanden en gewaden die exotische oorden oproepen zonder te refereren naar een specifieke tijd en plaats. Behalve... *Studie van Balthasar* uit het Getty Museum in Los Angeles. Rubens schildert deze hoofdstu-die van een statige zwarte man mogelijk naar het leven. De manier waarop hij de tulband draagt zou dus stroken met de realiteit.

EXPRESSIE

Een andere manier om voor afwisseling te zorgen is te variëren in gelaatsuitdrukking. Dankzij 42 spieren kunnen mensen met veel nuance gevoelens uitdrukken. Een gezicht kan dus spreken zonder woorden. Met grote nieuwsgierigheid verkennen kunstenaars basisemoties, zoals vreugde, angst, woede en verdriet.

In de 17de eeuw bestaat het idee dat de kijker die emoties zelf zou beleven. Blij worden van een vrolijk gezicht, bijvoorbeeld, of net bedroefd van een huilend gezicht. *Krasse koppen* test die gedachte. Als een meester in expressie slaagt Frans Hals er alvast in te ontroeren met niets meer dan spontane vreugde. Toch schuilt er ook iets van kinderlijke trots en ondeugendheid bij de *Lachende jongen*. De losse maar virtuoze penseelstreken onderstrepen het vluchtige moment. Het is moeilijk een glimlacht te onderdrukken.

Anderen kunstenaars zoeken extreme expressies op. Gezichtsgymnastiek als illustratie van hun vakmanschap. Adriaen Brouwer (1605-1638) en van Joos van Craesbeeck (1625-1660) interesseren zich in meer plastische mimiek. Een bitter drankje doet bij Brouwer het volledige gezicht van een man samentrekken. Ook bij Van Craesbeeck lijken alle gezichtsspieren geactiveerd om kringetjes rook te blazen. Franz Xaver Messerschmidt (1736-1783) gaat later nog een stap verder. Zijn hoofdsculpturen zijn alleen nog hyperintense expressie.

Het bittere drankje, Adriaen Brouwer

De roker, Joos van Craesbeeck

Franz Xaver
Messerschmidt

LICHT EN SCHADUW

*Jong meisje in profiel,
Jan Lievens*

Licht is één van de belangrijkste facetten van een kunstwerk. In de 17de eeuw neemt de interesse voor de fysische eigenschappen van het licht toe. Ook bij kunstenaars. Alleen: hoe kan je het licht tastbaar schilderen? Ook hier blijkt het gezicht uitkomst te bieden. Kunstenaars zien in het hoofd het ultieme reflectiescherm. Ze spelen met licht én schaduw om een gezicht karakter of volume te geven. De fascinatie voor het gezicht valt samen met die voor het licht.

Tronies uit de Noordelijke Nederlanden zijn vaak beschreven als studies in licht. Rembrandt en Johannes Vermeer (1632-1675) staan bekend voor hun beheersing van het licht. Jan Lievens (1607-1674), die in Leiden vijf jaar samenwerkte met Rembrandt, wist al evenzeer verfijnde lichtnuances te gebruiken. Zijn *Jong meisje in profiel* lijkt helemaal te gloeien door het zonlicht.

Portret van een meisje,
Michael Sweerts

Krasse koppen voegt hier een onderbelicht aspect aan toe. Ook in de Zuidelijke Nederlanden zijn 17de-eeuwse kunstenaars zich al even bewust van het licht. Rubens kiest weloverwogen voor de belichting van modellen met kaars- of daglicht. Jacob Jordaens (1593- 1678) ontwikkelt een eigen taal om licht te beschrijven. Michael Sweerts (1618- 1664) kan toveren met heel zacht licht dat doet denken aan Vermeer.

Meisje met de rode hoed (National Gallery of Art, Washington), één van Vermeers kleinste werken, is de synthese van *Krasse koppen*. Het licht dans over een hoed met exotische veren. De uitdrukking van het meisje is mysterieus, uitnodigend.

HET GEZICHT BELEVEN

Het menselijk gezicht is alomtegenwoordig. In reclame, als selfies, op TikTok. Het lijkt alsof we altijd al zo omringd waren door gezichten. Maar niets is minder waar. Om tot dit punt te komen hebben we een heel parcours doorlopen. *Krasse koppen* neemt de bezoeker mee op een wonderlijke tijdreis naar de 16de en 17de eeuw. Het is een één op één ontmoeting met karaktervolle individuen, persoonlijk en intiem.

Het KMSKA gelooft tegelijk dat 'doen' aanzet tot een andere manier van kijken. De bezoeker mag zich dus ook even kunstenaar wanen om zelf een (digitale) tronie te maken. Met bijzondere hoofddeksels, een grappige expressie of opvallende lichtwerking. Tussen de expozalen in, als rustmomentje. Bovenop deze interactieve en wederkerende ontdekkingstocht reikt *Krasse koppen* de bezoeker nog extra digitale en analoge belevingen die de expothematiek verder exploreren en actualiseren.

CATALOGUS

De begeleidende catalogus in het Nederlands, Frans, Engels en Duits gaat dieper in op de thema's van de expo. Meer dan een aparte beschrijving van elk tentoongesteld werk, krijg het publiek toegankelijke essays van verschillende onderzoekers die de ontwikkeling van het genre kadert. In vijf kortere stukken reflecteren hedendaagse kunstenaars over de betekenis van het gezicht vroeger en nu.

Hoofdessays + toegewezen auteurs (titels onder voorbehoud):

1. *Introductie*, dr. Nico Van Hout en dr. Koen Bulckens, KMSKA
2. *Het hoofd in de historieschilderkunst*, prof. dr. Michael W. Kwakkelstein, Utrecht University
3. *Gezichten bestuderen*, dr. Nico Van Hout, KMSKA
4. *Gekostumeerd*, dr. Lizzie Marx, National Gallery Ireland
5. *Expressie*, dr. Friederike Schütt, Städel Museum Frankfurt
6. *Licht en schaduw*, dr. Koen Bulckens, KMSKA

Hannibal Books, Thames & Hudson, Hatje Cantz Verlag, 34,50 euro

Deze tentoonstelling is een samenwerking tussen KMSKA en National Gallery of Ireland. Na afloop in het KMSKA reist de tentoonstelling verder naar Dublin (24.02.2024 – 26.05.2024).

Pers

Lore Jans
T +32 (0)476 23 94 73
E lore.jans@kmska.be